
Др Слободан БРАНКОВИЋ

ДРАГОЈЛО ДУДИЋ — НАРОДНИ ТРИБУН

Ко су личности историје? Маркс је писао да су људи ствараоци историје. Учинци њихови су различити. Домашаји појединаца чине их великим, историјским.

Како одгонетнути смисао њиховог, људског, деловања. Против друштвеног заборава. Грешака, неправди, илузионистичких „понављања” историје. На страни извора памћења, непролазног, развојног...

Категорисања, типологије, рангирања — не помажу. Животописи великих појединаца усхићују, или опомињу, учеснике свакодневног; у њиховим досезима и промашајима препознаје се и оно што је минуло, и оно што се догодило, али није прошло (...).

Иза владајућих, државника и лидера, стоје институције, освојена сила, моћ. Има међу личностима историје и другачијих.

Драгојло Дудић, личност историје Србије и Југославије, није желео да објашњава коме припада. Сада боље знамо да највише припада, или да је његова сила, моћ: реч, етика, добро. То је његова држава, народ.

Дудић Драгојло (1887—1941), Драгојле за сељаке с којим је живео и радио у ваљевском крају, завичају. Рад, стваралаштво, борба за слободу речју и оружјем као начин живљења, трајања и после смрти — његов је завичај. Сељак, пољопривредник, списатељ, револуционар, комуниста, ратник балканских, првог и другог светског рата; партизан, народни трибун, председник народне власти Србије (у новембру 1941), међу водећим, владајући уистину само као добротичитељ.

Дудићев животни опус (54 године) није само нешто лично него је и онај „живи састојак” — „у реци историје”. Шолоховљевски појмљеној. Узбуркана деоница историје; људи, догађаји, процеси средина, време.

Значење породице за формирање историјске личности

Шта је Дудића издвајало од друге сеоске деце, шта је од тога

остало особено, својствено њему самом до краја живота?

Одрастао је у сеоској задрузи, у условима у којима је и бога-
тији сељак у Србији живео тешко. Код Дудића је, међутим, домини-
рала, како сам каже, воља за књигом.

„Често, за плугом, једном руком држећи за ручицу, а другом за
књигу, по читаве дане сам идући. Дању нисам имао времена, а ноћу
светла, јер се према лојаној свећи или крпи натопљеној лојем није
могло читати”.

Дудић самоук.

Оно што доживљава у свакодневном животу, не именује само
напором људи него и њиховом тежњом ка бољем, доцније проучава-
ном, описиваном и тумаченом у социјалном бићу сељаштва и рад-
ништва, „културног слоја”. Као идеал социјализма, као људска стрем-
љења прогресу.

Време је доносило ратове који су смењивали, разрешавали дру-
штвено напета стања. Дудић је и „духом и телом” у о д б р а н и
з е м љ е. „Држава у селу налази све”, како у миру, још више у рату;
у првом и другом балканском рату, у првом светском рату такође;
у другом је пала пре села.

Дудићева мисао, бележена наизуст, из дубине личног и патрио-
тско-социјалног бунта, претвара се у бојни поклич обесправљених а
храбрих бранилаца: „Земљо, ко ће те бранити, не они који уживају
благодети туђег рада...”

У предасима борби, на Солунском фронту, Дудић је учио ен-
глески језик. Тако је могао да се шире упозна са социјалистичком
литературом. До двадесет седме године за политику се интересовао
као и сваки други сељак. То је 1914, време колубарске битке. Од тада
се у Дудићу формира политички човек. И то онај који оријентише
гlediшта у односу на друштвену заједницу, на „оне праве борце за
један бољи и праведан живот друштва”. Тада се у њему искристали-
сао критеријум.

Како?

Дудић вели: „Морао сам прво дозволити да моја свест, тај
најчистији, најбољи судија у сваком човеку — очисти мој дух од свих
предрасуда личних интереса, кукавичлука, себичлука, страха, тради-
ције и свега осталог, баш као што хемичар мора да изврши чишћење
извесног метала, да би га какав племенити метал могао примити —
како би тако чист од свега могао примити то ново крштење и наћи
свој пут”.

У миру, који је уследио после првог светског рата, и у којем
је створена Југославија, држава Срба, Хрвата и Словенаца, Дудић ко-
муниста оснива партијску организацију у свом родном селу Клинци,
у јануару 1920. године; потом, одлази на Вуковарски конгрес, на ко-
јем се залаже за револуционарни програм и статут КПЈ. У ваљевској
комунистичкој Општини ангажован је затим као д е л о в о б а.

Обзнаном и Законом о заштити државе, антикомунистичком
репресијом, услови за рад комуниста „постају немогући”. Управо
тада Драгојло Дудић постаје њихов духовни вођа у ваљевској сре-

дини; организује илегалну партијску активност на свом имању у Клинцима (ту је скривена писаћа машина, техника за умножавање и др.); КПЈ га кандидује за посланика 1920, а потом још четири пута (1923, 1925, 1927. и 1935); објављује, по задатку партије, „Глас радника и сељака”, потписује се као власник, земљоделац из Клинаца; као и увек, пише о „интересу радног народа вароши и села”, потреби стварања „моћног борбеног републиканског Савеза радника и сељака”; „када није било довољно слободе штампе”, Дудић, новинар, левичар, прелази на „саму књижевност”; борбу против диктатуре наставља, после 1934, с новим члановима КПЈ, с обзиром да од старијих једини остаје и даље стварно активан; на скуповима комуниста говори се и о октобарској револуцији, о Народном фронту, 1940; Темпо, као члан Земаљског бироа КПЈ, говори у Клинцима, пред сељацима. . . Дудић је више пута саслушаван, хапшен, мучен, најдуже у затвору је у 1937. години (од средине фебруара до краја маја), ништа није одао; на суду је, заједно с другим члановима Месног партијског комитета Ваљева, као оптужени, признао да је марксист по убеђењу, и претворио се у тужиоца; суд је био принуђен да донесе ослобађајућу пресуду за ухапшене комунисте. Успон Дудића на „хијерархијској” партијској лествици, по мерилу револуционарности, почиње од 1938, као члана Поверенства; следеће године је члан ОК КПЈ за Ваљево; у пролеће 1940. члан ПК КПЈ за Србију.

„Политички (само)ангажман” није га, међутим, пречио да буде напредни пољопривредник. За самосвојне иновације и производе добијао је награде.

У побуни сељака у Ваљеву, њиховој „случајној победи над полицијом” — како трезвено упозорава, уочава да су то „само почеци сукоба између рада и капитала”. У „студијским белешкама” о сељаштву, држи се, критички лүцидног дискурса, на пример, и у односу на Бјанкинија.

Тих, а моћан беседник; благ, а још моћнији бунтовник против ненародних режима; велики, а обичан, мали човек, с душом сељака и још већом вером комунисте, не ортодоксног; и то у времену догматског и Стаљиновог ореола (значке Стаљина су дељене у циљу популаризације комунизма): на дан славе, журио је да обради њиву до ручка да се потом врати обичају, верском обреду, у породичном кругу, у којем су се нашли позвани поп и учитељица, те да, након тога, одржи камуфлирани партијски састанак.

После двадесет година, „... догађаји за догађајима”, као да ратови у ратнику никад не завршавају: призори с фронта, рањеници, „заједничке гробнице људских телеса. Па Албанска голгота . . . зелено острво Крф . . . поново марширају наши пукови . . . видим . . . добровољце, америчке грађане, из братских покрајина Хрватске и Словеније, који су дошли да својој браћи Србима буду у помоћи, да ослободу своју Отаџбину и да јој даду нове границе и ново име: Југославија”.

Дудићево сећање није било само спонтана носталгичност која се податно јави кроз наслаге минулости. Оно је више и од рефлекса

искуства, интуиције, предсказања; оно је противу опасности од нацифашизма. Дудић је један од четворице потписника из Србије прогласа (1935) пролетаријата народа Југославије као борбеног манифеста за супротстављање и ликвидацију фашистичког режима, за мир и међународну солидарност. Он храбро иде у сусрет времену борбе против нацифашизма, највећем ратном искушењу човечанства. Прво: учествује у двадесетседмомартовским демонстрацијама 1941. У Београду се, међутим, налазио по другом партијском задатку. Мали случај учинио је да буде у новом великом догађају, „Српској револуцији” — како је назван у депеши Крипса Вишинском.

У рату трупа Осовине против Краљевине Југославије, у априлу 1941, Драгојло Дудић се јавља као добровољац. Самоиницијативно, пошто другачије није могло, окупља групу комуниста, с идејом покрета ка Ужицу и надом да се тамо придружи очекиваном фронту отпора. Али, касно. Све је било пало, војска и држава. У паду политике, и оно што изгледа паду није било склоно.

Нацифашистичка окупација и подела Југославије, не као привремено него као трајно стање: њено уништење и на тлу рушевина изградња „новог поретка”.

Освета Србима за њихове победе у првом светском рату у борбама за слободу.

Устанак.

Шта друго?

Немирење с окупацијом. Како опстати — ако не борбом.

Драгојло Дудић, партизан, међу првим „заклетим на слободу”. На састанку ОК КПЈ за Ваљево, али и пре него се сазнало за напад Осовине на СССР 22. јуна 1941, расправљано у „устаничком духу”. Пре него је стигла директива „одозго”. Постављен 28. јуна 1941. за политичког комесара Колубарске чете, а члан ПК КПЈ за Србију. Није се, можда, из конспиративних разлога „знало на терену” за ту високу Дудићеву функцију, па је зато уследила „нижа дужност” по „партизанској хијерархији”. Или је у питању било секташење према сељацима комунистима. У држању Дудићевом — није се могао наћи ни траг, а камоли одговор на то питање. Није тежио конвенционалном идентитету. Ни у опису устаничке стварности.

Дневник 1941.

Пронађен је и сачуван фрагмент, од 1. августа до 5. новембра 1941.*

По форми лични дневник. По садржају, вишеслојни извор; лирско-историографски збир чињеница**; опис атмосфере, односа међу људима; белег чари времена, за историју, стварана и брањена, историја сама; речи оних који су је стварали, бранили, доживљавали

* Архив Војноисторијског института, фонд НОП-а, кутија 2015.

** По Леви Стросу и оно што се догодило пре тренутка — историја је.

и преживљавали; памтили, јер нису могли да је забораве; духовни споменик бораца и маштара о слободи; снимак ситуације: окупација, устанак, рат-револуција; појединац, колектив, маса; сила и моћ у сукобу са снагом која се рађала у борби, отпору . . . именовање узлета и раскола, добра и зла; психологија личности, социјална психологија, историја одоздо; трагично и тријумфално на устаничком хоризонту; страх, вера, нада, колективан бол, патња, трпљење окупираних, али не и покорених, на ваљевском устаничком подручју, или на било ком другом, као локално и општељудско. . . Дудићева жеља и дар да верно забележи, да „стигне да разговара са свима“, да прикаже, у смислу Ранкеовог захтева, онако како се стварно догађало; да објективно представи и оно што је, можда, мање видљиво оком „ствараоца новог“; да открије перспективу, пројекцију будућег; да пише у трећем лицу, „мање“ субјективно, пристрасно? То и чини. Али, не скрива осећања која превладавају изабрани методолошки принцип, нотира, (не)свесно, тренутак у којем спонтано узвикује: „Ево мог сина“. Себе назива Чичом. Док други спавају, после акција, Чича је писао дневник; „није пропуштао да му узалуд прође ниједан секунд . . .“; уносио садржај разговора, писама; интересантне моменте о којима му је говорио поп Влада Зечевић једном приликом, није могао одмах да забележи, па жали: „сутрадан сам их све изгубио из памћења . . .“; журио с обедом онда када је имало много да се записује, „стваран живот“, по датумима. . .

У Дудићевом Дневнику 1941. садржани су подаци које иначе ретко сусрећемо у класичним историографским изворима. Они су саставни део историје, њени „живи елементи“. Увид ослободиоца и писца у оно што јесте и што би могло да буде; што делује, мисао и њено продуктивно и повратно дејство у јавној свести устаничког живља; дакле, не само стилске финесе него значења чињеница живота; не нарушених, нити улепшаних, испод флуидних црта мењања њихових суштастава већ осветљавања и оних сеновитих страна у ратно-револуционарним збивањима.

Шта Дудић лично „додаје“ свеукупном?

Изданак је средине, човек из народа, народни трибун. По ономе што је својствено његовој индивидуалности, несводив је на средину. Један је Дудић.

Он је изван догме, идеолошког, месијанског обрасца, у исто време веран идеалима, дисциплини рада, борбе, организације партије, војске, народа . . . то по поимањима, схватањима, тумачењима, понашању у устаничкој свакодневници. . .

Не слобода из борбе него за слободу борба.

Саморазумевање Дудићево је да се „слобода стиче борбом“, да је то „животно питање“ и „уверење српског народа“; да „ни Караборбе, Милош и други нису чекали да Турци сами оду. . .“

Какав је Дудићев личан однос према борбеној, патриотској, родољубивој традицији, наслеђу, обичајима и духу народа и простора на којем је живео?

Пијетет према култу предака, демагошки закљон у тешком времену? Или, неки унутрашњи завет да се продужи борба за опстанак, она у којој је учествовао и у којој је погинуло, на пример двадесет и шест Мишића.

Дудић је, у ствари, целог живота, како је Андрић написао, полагао рачуне пред собом. Био је слободан субјект. Идентичан са собом (Кант, Адорно и др.).

Међу људима у свакодневном животу узиман је за пример, узор, за најбољег; и то зато „што се борио за људе“, за универзално, за „општу ствар“; тиме није губио на свом „индивидуалном испољавању живота“, (у Марковом смислу), него је доказивао ваљаност избора; самоидентификација с идеалима.

Дудић је „ведрији, поноснији“ што је „све дао за народну борбу...“; „никад није пао у очајање“, па ни због тога што су му се чланови породице, који нису непосредно учествовали у устаничкој борби, нашли у затвору...

Дудић не предлаже њих за размену заробљеника, него Станишића за наредника Шмита; не подлеже личном, иако је дубоко осећајан. Узвишени циљ ослобођења и мерило вредновања према потреби његовог остварења делују рационално у Дудићу — партизанском руководиоцу и превладавају оно страшно у Дудићу, оцу, сину, супругу...

Дудић, партизан-писац

Он не скрива интиму у епски широком покрету и борби људи; бележи оне чисте црте њиховог карактера, раскол унутар њих самих, с мало речи и неком чудном лирском смисаоношћу устаничке егзалтације у драматском амбијенту; описује и оно лично; сусрет с мајком, сином командиром, као да траје, по нечему, још из античког времена.

Могућност самоослобођења

Успостављање окупације је тешка, ирегуларна, животна ситуација за становништво. Оно је против војника који су се без борбе враћали с фронта у априлском рату. Нерасположење се претварало у спонтане видове отпора. За комунисте је то био јасан знак у процени о могућностима устанка, оружане народноослободилачке борбе. И то у хаотичности расцепканих структура, затамњених видика под нацифашистичком окупацијом, помешаности идеала и стварности, краху старих и наговештају нове водеће друштвене снаге, личности, идеја, вредности, симбола, односа и понашања људи.

Позив комуниста народу на устанак и његов одзив. Прогласи, леци, говори. Први успеси у борби — масован подстрек. Народно ослобођење. Идеологија народног суверенитета није редукована комунис-

тичком идеологијом у агит-проповској комуникацији са становништвом. Организација и активност означаване су партизанском, народно-ослободилачком, уз пратеће појаве револуционарног романтизма.

То што су комунисти водили ослободилачку борбу, наводило је људе на помисао да је то, у ствари, револуција. Дудић није прећутао примере ортодоксности, подражавања пролетера и бољшевика. Ни сопствену оријентисаност: „Ако Партија каже...” А она је говорила тако да погоди жеље и тежње народа. Партизани певају сред акције: „Пролетери на барикаде”; „Ко год хоће, нек дође под наш барјак црвени...”; „Партизанку” и др.

Идеологија „црвених” била је у функцији историјски новог. Енергија заблуде служила је народноослободилачкој снази у судару с нацифашистичком моћи. У поклицима „Живео Стаљин”, огледало се идентификовање с идеализованим ликом вође као најбољег и непобедивог. Ко је уопште знао за његове монструозне грешке, ко је знао и ко је уопште о њима рационално просуђивао? Ко у борби, у којој, с друге стране, чита на крстачи изнад немачког војника: „Пао у борби за фирера и отаџбину”. Судари фантазми.

„Ко ће обуздати ту народну машту, ко ли наћи праву истину у доба када су све немогућности могуће”.

Спектар је мотива, интереса, потреба, побуда људи да учествују или само помажу устанак. Родољубље, патриотска традиција, свест о борби за достојанствени опстанак; али и неки чиниоци, можда, на изглед, маргинални: имовински, родбински, однос, немирење с ненародним режимом, ма чији био, поготово с оним успостављеним од стране спољног непријатеља.

Континуитет традиције.

У борби: очеви, дедови, унуци, прауници. Учесници ранијих ратова, балканских, првог светског, буна и револуционарних борби.

Препознају се у „партизанском”, „трећем српском” устанку.

За једног од њих Дудић пише: „Човек који је преко главе претурнио и руску револуцију и шпански грађански рат. Човек код кога је све у хармонији, и узраст, и пуноћа, и глас и борбеност, и одлучност, и вера у успех”.

Визија новог

Представа о будућности била је двојака.

Оним што је у устанку колективним прегнућем досезано, усађивана је вера у „лепо сутра”.

Социјална перспектива: бољи живот.

Утопијска слика: из маште, наиве и догматског учења.

Нестаће „све муке”; „... биће за породиље болнице, за децу дечји вртови, трактори за обраду земље...”; „за све кревет”...

Идеал — практичан пример: „Совјетска Русија”, колхоз; Дудићево убеђивање српских сељака, потиштених због пропасти летине у олујним непогодама, о томе како руски сељаци „не брину кад их задеси каква несрећа, јер је све унапред предвиђено и регулисано”.

Јавни дијалог с народом

Симбол. Реч и устаничка пушка.

Моћ речи. Говори комуниста, партизана: „... Не радимо скривено, већ о свему јавно расправљамо пред народом”. Људи, браћо...

Критика: лицем у лице. Мерило беседништва: колико се нових из масе придружи партизанима. После једног Дудићевог говора, пошло је 43 сељака.

Вида Јоцић: „... Паднемо од умора а Чича наш настави да ради... Данима се живи од његове речи. Зар бих преживела Аушвиц? Јесте, сигурна сам, да сам Аушвиц, тај ужас, тај пакао, те лобање, те костуре, онај отужни дим, људско месо када гори, све адове преживела сам захваљујући Чичи, моралној снази коју је у борце уливао, коју је у мене улио”.

Партизани — нови тип војне организације

Од комуниста организоване и састављане прве јединице; бројчано малог састава; чврстог језгра, „брзо растуће”, упоредо са свестраном, политичком активношћу и оружаним дејством, стварањем и организовањем слободних територија, самонаоружавањем, покретањем људи против окупатора и квислинга, омасовљавањем њиховим приливом и мобилисањем на добровољној основи.

Устаници се окупљају на идеји самоослобођења („сопственом снагом”); они су против окупације; угрожени се самоодбрамбено супротстављају; комунисти откривају дубљи смисао у револту, бојкоту, побуни...

Партизани, организована група, устаници, у завичајној средини: по опсегу деловања и узајамности са становништвом; по схватањима „револуционарни народни”; врста групе у стапању; „политичка војска”; по идеји Маркса, самонаоружани народ; по перспективи, у духу Лењинове мисли о типу војске — идеална група за стварање социјализма...

Дудић портретише партизане у устаничком пејзажу, тријумфално и трагично, социјално дубоко и пролазно, као досег једног новог света на хоризонту освојене слободе, аутохтон у сеоској средини, наспрам париских комунара у градским четвртима.

Партизан, идеал — тип борца. Дудић указује да се ствара „васпитањем и развијањем социјалног осећања и потребних особина за колективан живот”; „удруживањем социјалног схватања по свим друштвеним збивањима са личном храброшћу и поштењем”.

Односи унутар колектива инспиративно успостављани и по узору на односе који су владали у доброј породици, сеоској заједници, славним војничким саставима из прошлости и др.

Дудићев идеал доброг и лепог против зла; част, поштење, углед партизана.

Једнакост на делу, правда, солидарност. Општељудске вредности и морални принципи.

Једна јабука је подељена на 15 партизана.

У погледу дужности, руководиоци су на првом а по правима на задњем месту. Дудић у једном опису ситуације наводи како не зна каква је била храна, јер је нестала кад је на њега стигао ред.

Одлуке: не без мишљења оних који су их проводили у живот. Претпостављени су изложени суду и критици потчињених. Пример могуће демократизације односа унутар типичне хијерархијске организације.

Дудић пише, међутим, да се с развојем (и институционализацијом) НОП-а, јављају „подвајања” по природи ствари. Бюрократизација у зачетку новог система: „Иако не желимо, издвајамо се у вршењу функција”.

Од партизанских јединица ка народном покрету

Прве партизанске јединице од места настанка „делују плански”, изводе политичке и оружане акције; унутар система окупације, шире дејство око првих жаришта; посед окупатора сужавају на гарнизоне; Дудић извештава да се за кратко време, у устаничком успону, подручје проширило на 100 km; од стотинак бораца — створен је народни покрет; распламсава се народни устанак, с домашајима, али и недостацима и тешкоћама, нарочито у организовању ослобођене „позадине”; забележио је речи немачког војника који је свратио у сеоску кућу, распитујући се где може да купи млеко: „... Сви Срби комунисти, добро убију, право у срце гађају, за слободу...”

Промене у животу у ослобођеним срединама

Нова организација живота није темељена само на регулативи свакодневних питања. Уређење нових односа почивало је и на конститутивним елементима. Нормативно је израз најбољих обичаја и замисли водећих устаничких глава. Доминирала је спонтана инвенција „малих великих људи”, у мирнодопском животу потиснутих на маргине друштва.

Снага суда части. Становништво у ослобођеним местима у партизанима види утемељиваче социјалне правде, нове културе, привреде, својине, нових односа међу људима.

Дудић описује сплетове односа који се јављају у драматским расколима какви су окупација, рат, револуција. Црква, место у чијој

се близини сахрањују партизани. Захтеву сељанке да јој поп Влада Зечевић одобри сахрану мужа на том месту, није овај удовољио, јер је покојник „возио Немце”. Родбински и вернички односи нису нарушавани од комуниста као што је пропаганда „засипала” устаничку јавност. Партизани поштују обичаје и сеоске религијске обреде. Поштује се жеља ближњих за опелом погинулог партизана.

Партизан осуђен на смрт због убиства друга из непажње, потврђује да су пресуда и казна правилне. После сахране, којој је Дудић с још тридесеторо присуствовао (ископали гроб), отац покојника, позива партизана, такође дубоко ожалостене, на ручак.

Дудић се противи смртним казнама. За крађу дрва, сечу шума (масовној појави), предлаже да се сваком ухваћеном удари 25 батина. (. . .)

Нова власт

Укидање старе и стварање нове власти у „Дудићевом бележнику” открива социјално-психолошки пејзаж живота у оази слободе; расположење људи, нешто што је спољашње и унутрашње, улоге и функције које су другачије од бирократизоване терминологије, понашања, манира . . . стање у којем се меша патријархални и револуционарни ауторитет, у којем се мале људске илузије сударају с тешко предвидивим личним и колективним невољама. . . Сељаци се радовали када смо смакли неког жандарма.

Декретом о новој, народној власти, укидана је свака друга власт. Дудић описује Крупањ после ослобођења. Пише о образовању „народне страже”, с важношћу, јер: „Раздобље између смене старе и доласком нове власти испуњено је увек пљачком приватне својине”. То поготово што су томе били склони четници, и то, и они који су учествовали у ослободилачкој борби. Борбом је настајала ситуација у којој су партизани били и принуђени да врше власт. Органи власти („остаци”) Краљевине Југославије, насилно интегрисани у систем окупације, нису желели нити могли да воде и организују ослободилачку борбу. Ни раније, у миру, „стара власт” није уживала углед у народу. Сељаци су од партизана тражили правду и власт. Народна власт је стварана, као ни једна друга, уз песму и игру. У колу су били Драгојло, отац, поред сина Мише Дудића. Стари Дудић је заиграо после двадесет година први пут, као младић, и објаснио своје усхићење: „Али сад освајамо власт, те је право да се и Чича провесели”. Јавни скупови, зборови, на којима се играло, али решавали истовремено и тешки проблеми (исхрана, снабдевање и др.).

Партизани и становништво

Однос села и партизанске војске.

Партизани ослобађају територију, штите становништво, уређују односе на етичком и демократском принципу „делују примером”.

Традиционалан однос сељака према својој војсци манифестује се у сврсисходности, некој, као исконској, присности. Дудић говори о такмичењу између појединих села у томе ко ће боље да дочека своје ослободиоце.

Снабдевање је организовано и спонтано се одвијало од села до партизанских логора. Главно је: храна, књиге, лекови и др. Партизани су заузврат помагали сељацима у склањању жита на скривита места. (...)

Својински односи

Нови облик својине у устаничком времену није производ него ратовања. Ослободилачка борба је од почетка, у суштини, истовремено, и револуционарна. Ослобођењем места смањивао се посед окупатора. Заплена устаника имала је дубље значење. Борба се није водила на класичном фронту него је окупирана земља претварана у народноослободилачки фронт. Оно што су партизани у борби запоседали од окупатора и квислинга, делом су враћали становништву од кога је то насилно било узето, отето; делом је стављано у народну касу, фонд, колективну, друштвену својину. Заплењеним, освојеним оружјем у борби, наоружавани су нови борци и становништво устаничких средина; новцем је финансирано вођење ослободилачког рата и револуције.

Социјална правда

Оскудица, немаштина, глад становништва под окупацијом претили су погоршавањем стања. Социјалне тешкоће нису могле бити елиминисане ни у ослобођеним срединама. Окупатор је демагошки и брутално примењивао казнене мере против „жаришта устанка”. Органи власти ослобођеног народа држали су се принципа праведне расподеле и помоћи: они који су били имућнији, пружали су више у народну касу; из касе је дељено прво „фронту” и најугроженијим породицама; егалитарни идеал: на пример, предлог у разговору са сељацима о томе да се узму дрва за огрев од оних који имају превише и поделе онима који немају нимало; дакле, могућности потребе су основа критеријума чија је примена, у ствари, водила смањивању разлике између богатих и сиромашних; конфискација је одобравана у селима и варошицама будући да је погађала „гуликоже народа” и сараднике окупатора. Карактеристично је било Дудићево упозорење у погледу реквизиције: „Не реквизирајте, боље нека код сељака”. У сваком потезу „осетљивој” устаничкој сцени процењивао је политички смисао и психолошки рефлекс. Критика партизана који нису испитали да ли има неког у кући када су бацили бомбу на „општинара”, сарадника окупатора. Или, случај: опроштај казне због тога што је крадљивац имао чак десеторо деце.

Односи партизана и четника

У традиционалним устаничким срединама појава четника у почетку устанка, под вођством комуниста, није значила да је реч о контрареволуционарно-колаборационистичким снагама. Дудић спомиње четничке војводе (Колубарски, Расински, Ибарски, Трстенички, Гружански, Сталаћки и др.), бенерала војске Краљевине Југославије, Љубу Новаковића, Дражу Михаиловића на Равној Гори, Калабића и др. Између Михаиловићевог равногорског штаба и Титовог центра НОП-а, у лето 1941, била је мала просторна удаљеност, али велика супротност у суштини два покрета. То без обзира на Титове иницијативе и разговоре с Дражом Михаиловићем о заједничкој ослободилачкој борби. Дудић је представио како су у четничком покрету постојале „две струје”: 1) за борбу против Немаца, уз сарадњу комуниста; 2) за борбу против комуниста, уз сарадњу окупатора. Ова друга се изговарала пред партизанима да „није још увек” време за борбу. Из прве се велики део придружио партизанима или ушао у њихов састав. У моменту када је устаничка одбрана на северозападу слободне територије, с центром у Ужицу, била „пробијена”, они четници који су говорили да је „рано за устанак”, показали су „своје лице издајничко”.

У акцији партизана, 12. септембра, заплењен је материјал у којем су се налазили подаци о планској сарадњи Михаиловићевих четника с Недићевим Потерним одредима против комуниста, НОП-а. Они четници који су се заиста борили заједно с партизанима, изражавали су огорчење против „равногораца”, који су колаборацијом погазили заклетву „краљу и отаџбини”. Мартиновић, вођа четничког борбеног одреда, резигнирано је констатовао: „Све је пропало, све профанисано”, „зар Дража да буде издајник”, „Е, ја ћу га убити!”

Четници компромитују традицију на којој настају и којом лицемерно приказују свој покрет.

Терор и геноцид над Србима

Терор, репресалије, злочини, геноцид немачког окупатора, забележени су кроз призоре, ужас, шапатом од уста до уста. Дудић каже за мислите: „... Палили сена, зграде, убијали старце”, сељанку су ухватили и држали да гледа како гори њена кућа коју су јој упалили. Ситуација у којој огрубљују и нежна осећања људи. У несрећи за несрећом све се мање осећао бол.

Ка егалитарном друштву

Успон устанка, пространа слободна територија, на којој делује руководство НОП-а, с Титом на челу, имали су одјек у Хитлеровој „европској тврђави”. Горка значења у Берлину нису се тицала

само престижа нацифашистичке моћи. Прве беле заставе немачких војника зрачиле су дубоким моралним устаничким импулсом. Дудић упозорава партизане да не пуцају, да у свему поштују међународне конвенције, традицију и културу српског народа. Слободна територија духа народа.

У Столицама је, како је Дудић забележио, 28. септембра 1941, одржано саветовање „из скоро свих покрајина” Југославије. Тито у Робајама (у кући Дудићеве сестре Десанке, удате за Секулу Бојиновића), Толисавцу (у кући Рајка Вујковца, чија је снаха Драгојлова кћи Перса) . . . Слободна територија се ширила од Дрине и Саве ка Западној и Великој Морави, од Ваљева — тежиште ка Ужицу, „Ужичка Република”; Дудић у ослобођеном Ужицу; борба на северозападу слободне територије против интервентних, оперативних, новопојачаних немачких трупа и казнене експедиције; фронтални начин ратовања . . .

Недостају Дневнику белешке од 6. до 29. новембра 1941. У том времену постаје председник Главног НОО Србије, мало о томе забележеног у документима.

На Мачкату, изнад Ужица, у одбрани „Ужичке Републике”, 29. новембра 1941, погинуо је Драгојло Дудић. Освајање слободе продужено, у којем живи Дудићев идеал, јер не може да се заборави.

Резюме

ДРАГОЙЛО ДУДИЧ — НАРОДНЫЙ ТРИБУН

Явление Дудича в истории особенное. Его деятельность близка типу народного трибуна. В биографическом описании жизни Дудича отражаются люди, среда, время, события, процессы, личное и явное, мечта и действительность, прошлое — живое в памяти истории и открытое к будущему. Описанный как маленький человек из народа, из деревни Клиницы близ Валево, Дудич является самобытным бойцом за добро против зла, страстным творческим искателем идентитета нового и высшего в отношениях между людьми, повседневной жизни, борьбе как виде достижения горизонта свободы и достойного существования одиночки на нём. Драгойло Дудич, крестьянин Драгойле, коммунист, писатель, боец за освобождение Сербии и Югославии в мировых военных столкновениях; гуманист, человек занимающийся этикой, тихий, но могучий оратор: „Страна, кто тебе будет защищать, не те которые наслаждаются благами чужого труда...”, мысль выражающая его громадную фигуру; „солунец”, партизан, который с трудом преодолевал прелести борьбы и идеалов лучшей и более правдивой жизни; плуг и книга, ружьё и слово символы означающие особый народно-коммунистический дух Дудича. Взлёт в последней защите ставленного под угрозу смысла завоёванной свободы на вершинах павшей, но непокорённой Ужичкой республики. . .